

Όσο αυξάνουν οι απαγορεύσεις

Οι άνθρωποι γίνονται φτωχότεροι

Όταν τα όπλα πλεονάζουν, το χάος επικρατεί

Όταν πληθαίνουν οι επιδέξιοι αυξάνουν τα συστήματα

Όταν οι νόμοι πολλαπλασιάζονται παράνομοι ξεπηδούν.

Λάο Τσε

Το βιβλίο αυτό αποτελεί ανατύπωση του
«Ζώδια, ανθρωπότης» που είχε εκδοθεί
στην Αλεξάνδρεια το 1917 σε μετάφραση
και εισαγωγή του Γ. Βρισμιτζάκη.

ΜΙΧΑΗΛ ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ

**ΖΩΙΚΟΤΗΤΑ
ΚΑΙ
ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΑ**

Μετάφραση
Γιώργος Βρισμιτζάκης

Βιογραφική σημείωση του μεταφραστή για τον ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ. — Δεν περνά από την ιδέα μας να συνοψίσουμε σε μια μικρή σελίδα μια ζωή αγωνιστή και ήρωα όπως υπήρξεν ο Μπακούνιν. Αφήνοντας λοιπόν κατά μέρος το σχεδόν μυθώδη βίο του, αρκούμεθα στο να πούμε, ότι ο Μιχαήλ Μπακούνιν, γεννήθηκε το Μάιο του 1814 στο Πριαμουτσίνο, χωριό του Τβερ. Μελέτησε τη φιλοσοφία στο Βερολίνο (1841), κατόπιν μετέβη στο Παρίσι όπου συνεδέθη με τη Γεωργία Σανδ (που είτανε επηρεασμένη από τις ιδέες του Πιέρ Λερού (1) και με τον Προυντόν. Το πιο ενδιαφέρον γεγονός της ζωής του Μπακούνιν είναι η ρήξη του με τον Καρλ Μαρξ, συνέπεια της οποίας ήταν η ίδρυση της Φεδερατιόν Γυρασιένσε, η οποία ακολούθησε τις Ιδέες του Μπακούνιν και υπήρξε η κοιτίδα του αναρχικού κόμματος, που ανεπτύχθηκε κυρίως στις λατινικές χώρες (Γαλλία, Ιταλία, Ισπανία). Ο Μπακούνιν πέθανε στα 1876 στην Ελβετία.

Πιστεύουμε πως για πρώτη φορά δημοσιεύεται μετάφραση του Μπακούνιν στα ελληνικά. Το όνομά του όμως δεν είναι εντελώς άγνωστο. Στα 1896 οι αναρχικοί της Ελλάδας είχαν αναγγείλει μια μετάφραση του έργου του Μπακούνιν: «Ο θεός και το Κράτος» (2).

1) Πιέρ Λερού· Γάλλος κοινωνιολόγος, σαινσιμονιστής (1797-1871). Έζησε εξόριστος από το 1851 ως το 1869.

2) Κυκλοφόρησε σε χειρόγραφο σε μετάφραση Δ. Αρνέλλου. Γιάν. Κορδάτου «Ιστ. του Εργ. κινήματος στην Ελλάδα» σελ.84.

* * *

Η φιλοσοφία της ζωής και της ελευθερίας του Μιχαήλ Μπακούνιν

Διαβάζοντας κανείς τον Μπακούνιν, έστω και αφού θα έχει ήδη διαβάσει και απορροφήσει όλη τη SUBSTANTIFIQUE MOELLE ενός Έμερσον (3), ενός GUYAU (4) και ενός Νίτσε ακόμα, δεν αισθάνεται καμιά κατάπτωση, δε βλέπει καμιά απόσταση ουσιώδη που να χωρίζει τον πρώτο από οιοδήποτε από τους δεύτερους. Η φιλοσοφία και των τέσσερων αυτών φιλοσόφων της ζωής είναι κατά βάθος η ίδια. Αλλ' ο καθένας τους σύμφωνα με την εποχή που ζούσε, το ιδιαίτερό του περιβάλλον, τους όρους της ζωής του, τις ιδιότητες της φυλής στην οποίαν ανήκε και τέλος την ιδιοσυγκρασία του, εξέθεσε τις ιδέες του με ένα διαφορετικό τρόπο. Ο Έμερσον έχει το πλούσιο του ύφους, το οποίον καμιά φορά χειρίζεται με υπέροχη μαεστρία όπως εκφράσει ιδέες όχι και τόσο βαθυές, ο GUYAU έχει τη χάρη και τη νότα ενός πόνου του οποίου το βαθυά ανθρώπινο μετριάζει εκείνο που έχει το νεανικό, ο Νίτσε έχει το πάθος, το άτακτο, το ορμητικό, τη περίεργη τάση προς το ακατόρθωτο, προς το απρόσιτο· θάλεγε κανείς πως δίπλα σ'αυτούς τους προφητικούς ήρωες της ζωής, δεν μένει θέση για κανένα άλλο, πως όλες οι θέσεις είναι πιασμένες. Πλάνη! Ο Μπακούνιν βαδίζει στην ίδια γραμμή με τα μεγάλα αυτά πνεύματα, ντυμένος μια κόκκινη αμφίση, σκεπασμένος από ένα σύννεφο καπνού, άκαμπτος πρόσκοπος της πρωτοπορείας της ανθρωπότητας που σκέπτεται.

Πού βρίσκεται το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό στο πνεύμα του Μπακούνιν που τον θέτει τόσο ψηλά, ανάμεσα στους σκεπτόμενους της ανθρωπότητας; Το χαρακτηριστικό αυτό το οφείλει στη λογική του, σε μια λογική αλύγιστη και ζωντανή που δεν ανέχεται κανένα συμβιβασμό με τα αδύναμα συναισθήματα και δεν δελεάζεται από κανένα σόφισμα. Η λογική του Μπακούνιν, ταυτίζεται με την ορμή της δημιουργικής ζωής. Οπλισμένος μαυτήν, ο Ρώσος φιλόσοφος, φαίνεται σαν να περιφρονεί κάθε καλλονή, κάθε φράση, κάθε σχήμα του οποίου η ομορφιά ή η δύναμη δεν απορρέει απ' αυτήν. Αυτή η λογική δίδει στο έργο του Μπακούνιν μια θαυμάσια ενότητα, ενώ από την άλλη δίδει στον αναγνώστη μιαν ησυχία, διότι αισθάνεται τον εαυτό του, ότι εδώ δεν βρίσκεται μπροστά σε ένα ρήτορα ή ένα σοφιστή: τα περισσότερα έργα του Μπακούνιν εγράφηκαν εξ άλλου, τυχαία μπορεί να πει κανείς. Ανταποκρίνονται στις ανάγκες της επαναστατικής ζωής του: πολλά απ' αυτά, στην αρχή συνταχτήκανε με τη μορφή γράμματος και προορίζονταν για κάποιον φίλο ή για καμιά επαναστατική ένωση. Σαν ένα παράδειγμα της αλύγιστης λογικής του Μπακούνιν θα δώσω την εξής φράση του, που συχνά έχει γίνει το θέμα εμπαθών συζητήσεων.

«Το να λέμε πως ο θεός δεν είναι ενάντιος με τη λογική, είναι σαν να διαπιστώνουμε ότι συνταυτίζεται απολύτως με δαύτη, ότι δεν είναι ο ίδιος άλλο από τη λογική, δηλ. το ρεύμα και η φυσική εξέλιξη των πραγμάτων, δηλ. πως θεός δεν υπάρχει. Η ύπαρξη του θεού άρα δεν μπορεί να σημαίνει κάτι παρά ως άρνηση των φυσικών νόμων, απ' όπου φθάνουμε σαυτό το αναίρετο δίλημμα: Θεός υπάρχει, άρα δεν υπάρχουνε φυσικοί νόμοι κι ο κόσμος παρουσιάζει ένα χάος. Ο κόσμος δεν είναι ένα χάος, είναι διευθετημένος μέσα του, άρα θεός δεν υπάρχει».

* * *

Δεν είναι άσκοπο — έξω που το πράγμα φαίνεται στην αρχή και εντελώς περίεργο — να παραβάλει κανείς τις ιδέες ενός επαναστάτη σαν του Μπακούνιν, με εκείνες ενός άλλου φιλόσοφου, που έζησε όσο μπόρεσε μακριά από τους ανθρώπους και που φαίνεται είχε σαν αρχή στο βίο του το «λάθε βιώσας» των επικουρικών, αν κρίνουμε από τη σκέψη του αυτή:

«Ο ελεύθερος άνθρωπος που ζει ανάμεσα στους αμαθείς, προσπαθεί όσο μπορεί να αποφεύγει τις ευεργεσίες τους».

Εννοώ το Σπινόζα.

Πρώτος μου φαίνεται ο σοφός μεταφραστής και μελετητής του Σπινόζα ο CHARLES APPUHN, από τον οποίον ευτύχησα να ακούσω τα πρώτα φιλοσοφικά διδάγματα, επέστησε τη προσοχή στον ομοιόμορφο σχεδόν τρόπο με τον οποίον ο ρώσσος φιλόσοφος έτυχε να εκφράσει τη σκέψη του, με το μεγάλο πανθειστή φιλόσοφο. Πράγματι ο κ. CHARLES APPUHN στο βιβλίο του «MORALE SOCIAL» παραβάλει τις δυο αυτές φράσεις του Σπινόζα και του Μπακούνιν:

ΣΠΙΝΟΖΑ

*Ο αληθινός σκοπός του Κράτους
είναι η ελευθερία*

ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ

*Η κοινωνία είναι το δέντρο,
η ελευθερία ο καρπός.*

Αλλά μπορεί κανείς να βρει κι άλλες αναλογίες στις σκέψεις των δύο φιλοσόφων.

ΣΠΙΝΟΖΑ

*Κάθε πράγμα προσπαθεί
όσον εξαρτάται απ' αυτό
να διατηρήσει το είναι του.
(Ηθική III, 6).*

ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ

*Κάθε τι που ζει τείνει να
πραγματοποιηθεί ως το
πλήρωμα του είναι του.*

Εδώ θα παρατηρήσω ότι τόσο η φιλοσοφία του ενός όσο και του άλλου είναι μια φιλοσοφία της ζωής. Με τη διαφορά ότι η ιδέα της εξέλιξης της ζωής ήταν άγνωστη στην εποχή του Σπινόζα: μπορούμε όμως να πούμε ότι αν η φιλοσοφία του Σπινόζα αγνοεί την εξέλιξη της ζωής, δεν είναι όμως ενάντια σαυτή την εξέλιξη. Σε ένα του σχόλιο μάλιστα του δεύτερου μέρους της Ηθικής μιλά για τη Φύση ολάκερη, σαν για «ένα μόνο Άτομο, του οποίου τα μέρη, δηλ. όλα τα σώματα, ποικίλουν με απείρους τρόπους χωρίς καμιά αλλαγή του όλου Ατόμου». Μια άλλη παρατήρηση μπορεί να κάνει κανείς: ο Σπινόζα μιλά για τη τάση «προς διατήρηση του είναι»· ο Μπακούνιν μάλλον βλέπει στη ζωή την εξέλιξη καθώς ο Νίτσε βλέπει σαυτή τη τάση προς την «αύξηση του είναι» και ο GUYAU τη τάση προς την «διαστολή» της ζωής, τόσο μέσα στο άτομο όσο και μέσα στη φύση. Αλλ' ας μην έχουμε σήμερα απαιτήσεις να συναντήσουμε σε ένα σύστημα γέρικο κατά τρεις αιώνες τις σημερινές επιστημονικές ιδέες.

Κι ας δούμε στο σύστημα του Σπινόζα μάλλον το ψυχολογικό του μέρος, από το βιολογικό του.

Αρκεί πως ο Σπινόζα εγνώρισε να στρέψει το βλέμμα προς τη ζωή, και να τη δει όχι για να τη περιφρονήσει αλλά για να την αγαπήσει: τη ζωή αυτή για την οποία ο Μπακούνιν μας λέγει ότι είναι «όλη περαστική και φευγάτη, αλλ' επίσης όλη πάλουνσα από πραγματικότητα και ατομικότητα, από αίσθηση, από πόνους, από χαρές, από επιθυμίες, από ανάγκες, από πάθη».

Ακριβώς ο ειδωλολατρισμός αυτός που αισθάνεται για τη ζωή ο Μπακούνιν τον κάνει - όχι να πολεμήσει την επιστήμη καθώς τόσοι επιπόλαιοι ή μυστικιστές φιλόσοφοι επεχείρησαν - αλλά να ξεχωρίσει τη ζωή από την επιστήμη.

«Η επιστήμη, λέγει, είναι ο μπούσουλας της ζωής, αλλά δεν είναι ή ζωή».

«Η επιστήμη περιλαμβάνει τη σκέψη της πραγματικότητας, όχι την ίδια πραγματικότητα· τη σκέψη της ζωής, όχι τη ζωή».

Στο ίδιο κεφάλαιο από το οποίο είναι παρμένες οι φράσεις που ανάφερα, διαβάζει κανείς ακόμα:

«Η επιστήμη δε μπορεί να βγει από τη σφαίρα του αφηρημένου. Απ' αυτή την άποψη, είναι σε άπειρο βαθμό κατώτερη απ' τη τέχνη, η οποία, επίσης δεν είναι σχετική παρά με τύπους και με γενικές καταστάσεις, αλλ' η οποία χάρη σε ένα τέχνασμα, που της είναι ίδιο, ξέρει να τις ενσαρκώνει σε φόρμες, που με όλο που δεν είναι ζωντανές, με τη σημασία της πραγματικής ζωής προκαλούν μολοντούτοις στη φαντασία μας το αίσθημα ή την ανάμνηση αυτής της ζωής: η τέχνη ατομοποιεί κατά τίνε τρόπο τους τύπους και τις καταστάσεις πού συλλαμβάνει.

Η τέχνη είναι λοιπόν κατά τίνε τρόπο ή επιστροφή του αφηρημένου στη ζωή. Η επιστήμη είναι απ' εναντίας η διαρκής θυσία της περαστικής και φευγάτης ζωής, αλλά πραγματικής, επάνω στο βωμό των αιώνιων αφηρημένων εννοιών».

Αλλ' ο Μπακούνιν, σαν αληθινός φιλόσοφος δεν παραγνώρισε την αξία της επιστήμης. Το απόσπασμα που θα δώσω τώρα το μαρτυρεί αρκετά.

«Εκείνο που κηρύττω είναι ώς ένα σημείο, η επανάσταση της ζωής εναντίον της επιστήμης, ή μάλλον εναντίον της κυβέρνησης της επιστήμης. Όχι για να καταστρέψω την επιστήμη — θα ήταν έγκλημα εναντίον της ανθρωπότητας — αλλά για να τη βάλω στη θέση της σε τρόπο που να μη μπορεί ποτέ να βγει απ' αυτήν».

Καθώς εύκολα μπορεί κανείς να δει από όλα αυτά τα αποσπάσματα, ο Μπακούνιν κάθε άλλο υπήρξε ένας HOMAIS της επιστήμης, όπως δεν υπήρξε ο HOMAIS κανενός δόγματος, καμμιάς θρησκείας, καμμιάς ηθικής.

Εμιλούσα για τις αναλογίες που μπορεί κανείς να βρει μεταξύ Μπακούνιν και Σπινόζα. Τόσον ο ένας όσο και ο άλλος ανεγνώρισαν την κοινωνική φύση, την κοινωνική κατεύθυνση του ανθρώπου. Το ETAT DE NATURE για τον Μπακούνιν υπήρξε μια κατάσταση ζωώδης για τον άνθρωπο.

Ακούσετε τώρα το Σπινόζα:

«Ο άνθρωπος πού τον διευθύνει το λογικό είναι πιο ελεύθερος στην Πολιτεία όπου ζει σύμφωνα με τον κοινό νόμο, παρά στη μοναξιά όπου δεν υπακούει παρά στον εαυτό του». (Ηθική IV, 73).

Η διαφορά όμως είναι μεταξύ των δύο πως ο Μπακούνιν δεν αναγνωρίζει το Κράτος: το πολεμά γιατί βλέπει σαν το μια νέα τυραννία για το άτομο μετά τη θεολογία. Ο Σπινόζα μάλλον είδε στο Κράτος σαν ένα καταφύγιο. Σαν Εβραίος από τη μια και σαν ελευθερόφρων από την άλλη, γνώρισε καλύτερα από κάθε άλλον το θρησκευτικό φανατισμό (η ίδια η συναγωγή τον είχε αφορήσει) και διείδε στο Κράτος σαν τη μόνη δύναμη που μπορεί να καταβάλει το φανατισμό. Άλλα και σ' αυτό το σημείο ας μη τρέφουμε τη μάταιη και γελοία επιθυμία να βρούμε στο σύστημα του Σπινόζα τις νεώτερες κοινωνιστικές ιδέες. Ο Σπινόζα δεν υπήρξε μήτε βιολόγος, μήτε κοινωνιολόγος. Υπήρξε φιλόσοφος.

Ας έλθω τώρα σε άλλες αναλογίες σκέψεων μεταξύ Σπινόζα και Μπακούνιν.

ΣΠΙΝΟΖΑ

*Η τάξη και η συνοχή των ιδεών
είναι η ίδια με την τάξη και
τη συνοχή των πραγμάτων.
(Ηθική II, 7)*

ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ

*Το ανθρώπινο πνεύμα δεν είναι
άλλο από τη λειτουργία
του ανθρώπινου οργανισμού.*

Και οι δυο είναι καθαροί ντετερμινιστές, όπως και οι δυο ξεχωρίζουν την ελευθερία, από το αυτεξούσιον.

ΣΠΙΝΟΖΑ

*Οι άνθρωποι νομίζουν τους εαυτούς των
ελεύθερους γιατί έχουν συνείδηση των
πράξεών τους και αγνοούν τις αιτίες
που τις ορίζουν.
(Ηθική III, 2, σχόλιον)*

ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ

*Να μια θύελλα που πνέει και που σπάει το κάθε
τι στο διάβα της, ωθούμενη από μια δύναμη
που της φαίνεται σύμφυτη. Εάν ήτο δυνατό
να έχει συνείδηση του εαυτού της, θα μπορούσε
να πει: «εγώ με την ενέργειά μου και με την
αυθόρμητη θέλησή μου θραύω εκείνο που
η φύση εδημιούργησε»· και θα επλανιούτανε.*

Η ελευθερία κατά τους δυο φιλόσοφους συνίσταται εις το να δρα κανείς σύμφωνα με την ατομικότη του, (με την «ουσία του»: Σπινόζα) εις το να ελευθερώνεται από τις εξωτερικές πιέσεις.

Τόσον ο ένας όσο κι ο άλλος μελέτησαν την «ανθρώπινη σκλαβιά» και πόθησαν την «ανθρώπινη ελευθερία».

«Πάσχουμε, καθ' όσον αποτελούμε μέρος της φύσης πού δεν μπορεί να νοηθεί αφ' εαυτού, έξω από τάλλα». (Ηθική IV, 2)

«Είναι αδύνατον ο άνθρωπος να μην αποτελεί μέρος της φύσης και να μπορεί να μη δοκιμάζει άλλες αλλαγές από κείνες που μπορούν να εννοηθούν από μόνη τη φύση του και των όποιων είναι η τέλεια αιτία». (Ηθική IV, 4)

Πώς λοιπόν ο άνθρωπος μπορεί να είναι ελεύθερος, μπορεί να βγει από την «ανθρώπινη σκλαβιά» κατά τον Σπινόζα, ή από τη «ζωικότητα» κατά την έκφραση του Μπακούνιν.

Εδώ είναι πολύ περιεργό να παρατηρηθεί το κοινό της απάντησης στο δύσκολο πρόβλημα.

ΣΠΙΝΟΖΑ

*Κανείς δε μπορεί να μισήσει το θεό.**
(Ηθική V, 18)

ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ

*Καμιά αποστασία του ανθρώπου
απέναντι της φύσης δεν είναι δυνατή.*

ΣΠΙΝΟΖΑ

*Όσο η ψυχή νοεί όλα τα πράγματα
σαν αναγκαία τόσο το κράτος της
απάνω στα συν αισθήματά της είναι
μεγαλύτερο, δηλ. πάσχει λιγώτερο
από δαύτα.*

(Ηθική V, 6)

*Ένα συναίσθημα που είναι πάθος,
παύει από του να είναι ένα πάθος,
μόλις σχηματίζουμε γι' αυτό μια ιδέα
σαφή και ξεχωριστή.*

(Ηθική V, 3)

*Περισσότερο ή ψυχή γνωρίζει τα
πράγματα με το δεύτερο** και το
τρίτο είδος της γνώσης, λιγώτερο
πάσχει από τα συναισθήματα που
είναι κακά και λιγώτερο φοβάται
το θάνατο.*

(Ηθική V, 38)

ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ

*Απέναντι της παγκόσμιας φύσης, ο άνθρωπος
δε μπορεί να έχει καμιά σχέση εξωτερική
μήτε σκλαβιάς μήτε πάλης, διότι φέρει μέσα
του αυτήνε τη φύση και δεν είναι τίποτε έξω
απ' αυτήν. Αλλά μελετώντας τους νόμους της,
ταυτιζόμενος με κάποιο τρόπο μαζί τους,
μεταβάλλοντάς τους με ένα τρόπο ψυχολογικό,
ίδια στον εγκέφαλο του, σε ιδέες και πεποιθήσεις
ανθρώπινες, ελευθερώνεται από το τριπλό
ζυγό που του επιβάλλουν εν πρώτοις η
εξωτερική φύση, κατόπιν ή εξωτερική φύση,
κατόπιν η ίδια του φύση, ατομική, εσωτερική,
και τέλος ή κοινωνία της οποίας είναι το προϊόν.*

Ο σκοπός μου, παραβάλλοντας τις δυο σκέψεις των δυο μεγάλων ανδρών, ήταν να δείξω πώς μοιραία μπορώ να πω, έφθασαν στα ίδια αποτελέσματα δυο άνθρωποι που αισθάνθηκαν με την ίδια βαθύτητα την ανάγκη της ελευθερίας και που υπέβαλαν το πνεύμα τους στη γεωμετρική πειθαρχία. Όσο και να φανεί εσφαλμένη η ιδέα μου αυτή στους σκεπτικιστές εκείνους που τους αρέσει η εύκολη ρητορία απάνω στη ποικιλία των ανθρώπινων γνωμών, εγώ δεν παύω από του να πιστεύω ότι υπάρχουν δυο ειδών πνεύματα: εκείνα πού φοβούνται την αλήθεια και εκείνα που τη γυρεύουν.

ΑΛΕΞ. 1917

Γ. ΒΡΙΣΙΜΙΤΖΑΚΗΣ

* «Κανείς δε μπορεί να μισήσει το θεό» λέγει ο Σπινόζα. Βέβαια, γιατί όταν σκεπτόμαστε το Θεό, δρούμε, δεν πάσχουμε, και το μίσος είναι σημείο της ψυχής που πάσχει, που λιγοστεύει κατά τον Σπινόζα. Εννοείται πως θεός για τον Σπινόζα δεν είναι ο θεός των θρησκειών αλλ' η «παγκόσμια φύση» για να πούμε έτσι. Σ' αυτό το ζήτημα θα επανέλθω σε άλλο τομίδιο αυτής της συλλογής, που θα έχει τίτλο «Η φιλοσοφία της ζωής του Σπινόζα».

** Δε μπορώ εδώ να πω, τι εννοεί ο Σπινόζα με γνώση δευτέρου και τρίτου είδους, θα το πω στο τομίδιο το σχετικό με τη φιλοσοφία του.

(3) Έμερσον, αμερικανός φιλόσοφος (1803-1882).

(4) Ζαν Μαρία Γκυγιώ. Συγγραφέας της περίφημης (1885) «Ηθικής χωρίς υποχρέωση κι επικύρωση» που εντυπωσίασε πολλούς συγχρόνους του, όπως π.χ. τον Κροπότκιν.

* * *

Ζωικότητα ανθρωπότητα

Φιλοσοφικές παρατηρήσεις για τον άνθρωπο

Ποιες είναι οι ανάγκες του ανθρώπου και ποιοι είναι οι όροι της ύπαρξής του;

Εξετάζοντας πλησιέστερα αυτό το ζήτημα, θα βρούμε πως με όλη την άπειρη απόσταση που φαίνεται πως χωρίζει τον ανθρώπινο κόσμο από το ζωικό κόσμο, κατά βάθος τα κύρια σημεία της ανθρώπινης ύπαρξης της πιο διυλισμένης και της ζωικής ύπαρξης της λιγότερο ανεπτυγμένης, είναι απaráλλακτα: γέννηση, ανάπτυξη και αύξηση, εργασία για την προμήθεια της τροφής, για το στέγασμα και για την άμυνα, διατήρηση της ατομικής ύπαρξης μέσα στο κοινωνικό περιβάλλον του είδους, έρωτας, παραγωγή και τέλος θάνατος. Στον άνθρωπο μόνο προστίθεται ένα νέο σημείο σε όλα αυτά: είναι η σκέψη και η γνώση και ανάγκη που τις βρίσκουμε αναμφίβολα σε ένα κατώτερο βαθμό, αν και αρκετά αισθητό ήδη, στα ζώα που κατά την οργάνωσή τους πλησιάζουν περισσότερο τον άνθρωπο, μα που μόνο στον άνθρωπο φθάνουν σε μια δύναμη τόσο επιτακτική και σταθερά κυριαρχική που μεταβάλλουν στο τέλος όλη του τη ζωή. Καθώς το παρατήρησε καλά ένας από τους πιο τολμηρούς και συμπαθητικούς σκεπτόμενους των ημερών μας, ο Λουδοβίκος Φόϋερμπαχ, ο άνθρωπος κάνει κάθε τι που κάνουν τα ζώα, μόνον είναι προορισμένος να το κάνει — και χάρη σαυτή την ιδιότητα τη τόσο μεγάλη του σκέπτεσθαι, χάρη σαυτή τη δύναμη του αφηρημένου που τον ξεχωρίζει από τα ζώα όλων των άλλων ειδών, είναι αναγκασμένος να το κάνει επί πλέον και πλέον ανθρώπινα. Αυτή είναι όλη η διαφορά, αλλ' είναι άπειρη. Εμπερικλείει όλο μας το πολιτισμό, με όλα τα θαύματα της βιομηχανίας, της επιστήμης και των τεχνών με όλες του τις βλαστήσεις θρησκευτικές, φιλοσοφικές, αισθητικές, πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές — με μια λέξη όλο το κόσμο της ιστορίας.

Κάθε τι που ζει, είπα, ωθούμενο από μια ανάγκη που του είναι σύμφυτη και που φανερώνεται σε κάθε ον σαν ένα σύνολο από ιδιότητες και από χαρακτήρες, τείνει να πραγματοποιηθεί ως το πλήρωμα του είναι του. Ο άνθρωπος, ον σκεπτόμενον όσο και ζον, για να φθάσει ως αυτό το πλήρωμα, πρέπει να γνωρίσει τον εαυτό του. Αυτή είναι η αιτία της μεγάλης αργοπορίας που βλέπουμε στην ανάπτυξή του, και που κάνει, ώστε για να φθάσει στη τωρινή κατάσταση πολιτισμού στις χώρες τις πιο προοδευμένες, κατάσταση ακόμα τόσον ολίγο ανάλογη με το ιδεώδες προς το οποίο τείνουμε σήμερα, του χρειάστηκαν δεν ξέρω πόσες δεκάδες ή εκατοντάδες αιώνες, θα έλεγε κανείς πως στην αναζήτηση του εαυτού του, δια μέσου όλων των περιπλανήσεων και των ιστορικών αλλαγών του, του χρειάστηκε εν πρώτοις να εξαντλήσει όλες τις κτηνωδίες, όλες τις ανομίες, όλες τις δυστυχίες που του ήταν δυνατό, για να πραγματοποιήσει μόνο αυτό το λίγο λογικό και τη λίγη δικαιοσύνη που βασιλεύουν σήμερα στον κόσμο.

Με την ώθηση πάντα της ίδιας αυτής ανάγκης που αποτελεί το θεμελιώδη νόμο της ζωής, ο άνθρωπος δημιουργεί τον ανθρώπινο κόσμο του, τον ιστορικό του κόσμο, κατακτώντας βήμα προς βήμα την ελευθερία του και την ανθρώπινή του αξιοπρέπεια απέναντι στον εξωτερικό κόσμο και της ίδιας του κτηνωδίας. Τις κατακτά με την επιστήμη και την εργασία.

Όλα τα ζώα είναι υποχρεωμένα να εργάζονται για να ζήσουν, όλα χωρίς να το προσέξουν και χωρίς να έχουν την παραμικρότερη συνείδηση του πράγματος, συντελούν, κατά τις ανάγκες τους, τη διάνοια και τη δύναμή τους, στο τόσο αργό έργο της μεταβολής της επιφάνειας της σφαίρας μας σε ένα χώρο ευνοϊκό για τη ζωική ζωή. Αλλ' αυτή η εργασία δεν γίνεται μια εργασία

πράγματι ανθρώπινη παρά όταν αρχικά να χρησιμεύει στην ικανοποίηση, όχι μόνο των σταθερών αναγκών και αναγκαστικά περιορισμένων της ζωικής ζωής, αλλ' ακόμα εκείνων του όντος του κοινωνικού, σκεπτόμενου και μιλούντος, που τείνει να κατακτήσει και να πραγματοποιήσει με τρόπο πλήρη την ελευθερία του.

Η συντέλεση αυτού του μεγάλου άθλου, και που η ιδιαίτερη φύση του ανθρώπου του επιβάλλει ωσάν μια ανάγκη σύμφυτη με το είναι του, — ο άνθρωπος είναι αναγκασμένος να κατακτήσει την ελευθερία του —, η συντέλεση αυτού του άθλου δεν είναι μόνο ένα έργο διανοητικό και ηθικό, είναι προ πάντων, στη τάξη του χρόνου όσο και από την άποψη της λογικής μας ανάπτυξης, ένα έργο υλικής χειραφέτησης. Ο άνθρωπος δεν γίνεται πράγματι άνθρωπος, δεν κατακτά το δυνατό της εσωτερικής του χειραφέτησης, παρά στο βαθμό που κατόρθωσε να σπάσει τις αλυσσίδες του με τις οποίες η εξωτερική φύση βαραίνει όλα τα ζωντανά.

Οι αλυσσίδες αυτές αρχίζοντας από τις πιο χονδροειδείς και τις πιο φανερές, είναι οι στερήσεις κάθε είδους, η αδιάκοπη δράση των εποχών και των κλιμάτων, η πείνα, το κρύο, η ζέστη, η υγρασία, η ξηρασία και τόσες άλλες επιδράσεις υλικές που εξασκούνται απ' ευθείας απάνω στη ζωική ζωή και που διατηρούν το ζωντανό σε μια εξάρτηση σχεδόν απόλυτη σχετικά με τον εξωτερικό κόσμο· οι διαρκείς κίνδυνοι που, με τη μορφή φυσικών φαινόμενων κάθε είδους, τον απειλούν και τον πιάζουν από όλες τις μεριές, τόσο περισσότερο καθόσον όντας το ίδιο ένα ον φυσικό και τίποτε άλλο από ένα προϊόν της ίδιας αυτής φύσης πού το σφίγγει, το περιβάλλει, του εισχωρεί, φέρει, για να πούμε έτσι, τον εχθρό μέσα του και δεν έχει μέσο για να του διαφύγει. Έτσι εξηγείται, από κει έχει τη γέννησή του αυτός ο συνεχής φόβος που αισθάνεται και που αποτελεί το βάθος κάθε ζωικής ζωής, φόβος, που καθώς θα το δείξω αργότερα, αποτελεί την πρώτη βάση κάθε θρησκείας. Από εκεί προέρχεται επίσης για το ζώο η ανάγκη να παλαίει καθ' όλη του τη ζωή εναντίον των κινδύνων που το απειλούν από τα έξω, να υποστηρίζει την ίδια του ύπαρξη σαν άτομο και τη κοινωνική του υπόσταση, σαν είδος, με βλάβη του κάθε τι που το περιστοιχίζει: πράγματα, οργανικά όντα και ζωντανά. Από εκεί για τα ζώα κάθε είδους η ανάγκη της εργασίας.

Όλα τα ζώα εργάζονται και δεν ζουν παρά εργαζόμενα. Ο άνθρωπος, ον ζωντανό και αυτό, δεν είναι απαλλαγμένος απ' αυτή την ανάγκη που είναι ο υπέρτατος νόμος της ζωής. Για να διατηρήσει την υπόστασή του, για να αναπτυχθεί στο πλήρωμα του είναι του, οφείλει να εργασθεί. Μολοντούτοις υπάρχει μεταξύ της εργασίας του ανθρώπου και εκείνης των ζώων των άλλων ειδών μια διαφορά άπειρη: η εργασία των ζώων είναι στάσιμη, διότι και ή διάνοια τους είναι στάσιμη: η εργασία του ανθρώπου αντίθετα είναι προοδευτική γιατί η διάνοιά του είναι στον πιο ψηλό βαθμό προοδευτική.

Τίποτε δεν αποδεικνύει καλύτερα το τέλεια κατώτερο όλων των άλλων ειδών των ζώων, σχετικά με τον άνθρωπο, όσο αυτό το γεγονός το αναμφισβήτητο και ποτέ αμφισβητηθέν, ότι οι μέθοδοι όσον και τα προϊόντα της εργασίας τόσον ομαδικής όσον και ατομικής όλων των άλλων ζώων, μέθοδοι και προϊόντα συχνά τόσον έξυπνα που θα πίστευε κανείς πως τα διευθύνει και τα κατασκευάζει κάποια διάνοια επιστημονικά καταρτησμένη, δεν αλλάζουν και δεν τελειοποιούνται σχεδόν καθόλου. Τα μυρμήγκια, οι μέλισσες, οι κάστορες και άλλα ζώα που ζουν σε κοινωνίες, κάμνουν σήμερα ακριβώς ό,τι έκαναν προ τριών χιλιάδων ετών, πράγμα που αποδεικνύει πως στη διάνοιά τους δεν υπάρχει πρόοδος. Είναι εξ ίσου σοφά και κουτά την ώρα αυτή όσο και προ τριάντα ή σαράντα αιώνες. Μια κίνηση προοδευτική υπάρχει βέβαια μες το ζωικό κόσμο. Αλλ' είναι τα είδη αυτά, οι τάξεις πού μεταβάλλονται αργά, ωθούμενες από την πάλη για τη ζωή, τον υπέρτατο αυτό νόμο του ζωικού βασιλείου, συνέπεια του οποίου είναι οι οργανισμοί οι πιο έξυπνοι και οι πιο ενεργητικοί να αναπληρώνουν διαδοχικά τους κατωτέρους οργανισμούς, ανίκανους να υποστούν επί πλέον την πάλη αυτή απέναντί τους. Από αυτή την έποψη, αλλά μόνον απ' αυτή, υπάρχει αναμφισβήτητα στο ζωικό κόσμο κίνηση και πρόοδος. Άλλα μέσα στα είδη, τα γένη και τις τάξεις των ζώων δεν υπάρχει ή σχεδόν δεν υπάρχει πρόοδος.

Η εργασία του ανθρώπου, όταν την θεωρήσουμε τόσον, από την άποψη των μεθόδων όσο κι από κείνην των προϊόντων, είναι επίσης τελειοποιήσιμη και προοδευτική (ίσον και το πνεύμα του. Με. το συνδυασμό της εγκεφαλικής ή νευρικής ενεργείας του με τη μυϊκή ενέργεια του, της

διανοίας του επιστημονικά κατηρτισμένης με τη φυσική του δύναμη, με την εφαρμογή της προοδευτικής του σκέψης στην εργασία του, η οποία από αποκλειστικά ζώωδη, ένστικτη και σχεδόν μηχανική και τυφλή που ήταν στην αρχή, γίνεται επί πλέον και πλέον διανοητική, ο άνθρωπος δημιουργεί τον ανθρώπινο κόσμο του. Για να σχηματίσετε μια ιδέα της άπειρης σταδιοδρομίας που διέτρεξε και των κολοσσιαίων προόδων της βιομηχανίας του, παραβάλλετε μονάχα τη καλύβα του αγρίου με αυτά τα πολυτελή παλάτια του Παρισιού που οι βάρβαροι Πρώσοι φαντάζονται πως είναι από τη θεία πρόνοια προορισμένοι να καταστρέψουν· παραβάλλετε τα φτωχικά όπλα των πρωτογενών φυλών με αυτά τα τρομερά μηχανήματα καταστροφής που φαίνεται πως εκφράζουν την τελευταία σκέψη του γερμανικού πολιτισμού.

Ότι όλα μαζί τα είδη των ζώων, δεν έκαμαν, ο άνθρωπος μόνος το έκαμε. Μετέβαλε πράγματι ένα μέγα μέρος της επιφάνειας της γης: το μετέβαλε σε ένα χώρο ευνοϊκό στην ύπαρξη, στον ανθρώπινο πολιτισμό. Κυριάρχησε και νίκησε τη φύση. Μετέβαλεν αυτό τον εχθρό, αυτό το δεσπότη τον τόσον τρομερό πρωύτερα, σε ένα υπηρέτη χρήσιμο, ή τουλάχιστο σε ένα σύμμαχο τόσον ισχυρό όσο και πιστό.

Μόλον τούτοις, πρέπει να εννοήσει καλά η αληθινή σημασία των εκφράσεων: νικάν την φύση, κυριαρχείν της φύσης. Αλλοιώς κινδυνεύει κανείς να πέσει σε μια πολύ δυσάρεστη παρανόηση και τόσον ευκολώτερα, καθόσον οι θεολόγοι, οι μεταφυσικοί, οι ιδανιστές όλων των ειδών δεν λείπουν ποτέ από του να τις μεταχειρισθούν όπως αποδείξουν την υπεροχή του ανθρώπου-πνεύμα απάνω στη φύση-ύλη.

Διατείνονται πως υπάρχει ένα πνεύμα έξω απ' την ύλη, και υποτάσσουν φυσικά την ύλη στο πνεύμα. Μη αρκούμενοι σ' αυτή την υπόταξη, θεωρούν την ύλη σαν μια παραγωγή του πνεύματος, παρουσιάζοντες το τελευταίο αυτό σαν δημιουργό της πρώτης.

Σε ένα άλλο σύγγραμμά μας αναιρέσαμε αυτή την ανοησία, ώστε δεν έχουμε να την εξετάσουμε εδώ. Δεν γνωρίζουμε και δεν αναγνωρίζουμε άλλο πνεύμα από το ζωικό πνεύμα, θεωρημένο στην υψηλότερή του έκφραση, σαν ανθρώπινο πνεύμα. Και ξέρουμε πως αυτό το πνεύμα δεν είναι ποσώς ένα ον χωριστό έξω από τον υλικό κόσμο, αλλ' ότι δεν είναι άλλο απ' τη λειτουργία αυτή της οργανωμένης και ζώσας ύλης, της ζωοποιημένης ύλης και ιδιαιτέρως του εγκεφάλου.

Για να κυριαρχήσει τη φύση, με την έννοια των μεταφυσικών, το πνεύμα θα έπρεπε τότε να υπάρχει εντελώς έξω από την ύλη. Αλλά κανείς ιδανιστής δεν κατόρθωσε ακόμα ν' απαντήσει σ' αυτήν την ερώτηση: Η ύλη μη έχουσα όρια μήτε στο μήκος της, μήτε στο πλάτος της, μήτε στο βάθος της, και το πνεύμα που υποτίθεται ότι εδρεύει έξω από αυτή την ύλη η οποία κατέχει καθ' όλες τις διευθύνσεις όλο το άπειρο του χώρου, πού είναι λοιπόν η θέση του πνεύματος; Ή πρέπει να κατέχει την ίδια θέση με την ύλη, να είναι ακριβώς διαδεδομένο απανταχού σαν αυτή, μαζί μ' αυτή, να είναι αχώριστο με την ύλη, ή αλλοιώς δεν μπορεί να υπάρχει. Αλλ' εάν το αμιγές πνεύμα είναι αχώριστο από την ύλη τότε είναι χαμένο μέσα στην ύλη και δεν υπάρχει παρά σαν ύλη· που έρχεται το ίδιο σα να λέμε ότι η ύλη μόνο υπάρχει. Ή θα έπρεπε να υποπέσουμε ότι με όλο που είναι αχώριστο από την ύλη, μένει έξω από δαύτη. Αλλά πού λοιπόν, αφού η ύλη κατέχει ολόκληρο το χώρο; Εάν το πνεύμα είναι έξω από την ύλη, πρέπει να είναι περιορισμένο από αυτήν. Αλλά πώς το άυλο θα μπορούσε να είναι είτε περιορισμένο είτε εμπειριολημμένο από το υλικό, το άπειρο από το περιορισμένο; Αν το πνεύμα είναι απόλυτα ξένο από την ύλη και ανεξάρτητο από αυτή, δεν είναι φανερό ότι δε μπορεί, δεν είναι σε θέση να εξασκήσει απάνω της τη παραμικρότερη πίεση, να τη συλλάβει από πουθενά, διότι μονάχα το υλικό μπορεί να δράσει απάνω στα πράγματα τα υλικά.

Βλέπουμε λοιπόν πως όπως και να θέσουμε αυτό το ζήτημα, καταλήγουμε πάντα σε ένα τερατώδες άτοπο. Με το να επιμένουμε να κάμνουμε να συμβιώσουν δυο πράγματα έτσι ασυμβίβαστα όσον το καθάριο πνεύμα και την ύλη, καταλήγουμε στην άρνηση του ενός ή του αλλού, στο μηδέν. Για να είναι δυνατή η ύπαρξη της ύλης, πρέπει να είναι, — αυτή πού είναι το Ον κατ' εξοχήν, το μοναδικό Ον, με μια λέξη κάθε τι που υπάρχει, — πρέπει, λέγω, να είναι η βάση η μοναδική του κάθε πράγματος πού υπάρχει, το θεμέλιο του πνεύματος. Και για να έχει μια πραγματική υπόσταση το πνεύμα, πρέπει να είναι μια παραγωγή της ύλης, να είναι μια της

εκδήλωση, ηλειτουργία, το προϊόν. Το καθάριο πνεύμα, καθώς θα το αποδείξω αργότερα δεν είναι άλλο, παρά το απόλυτο αφηρημένο, το Μηδέν.

Μα, άπαξ το πνεύμα είναι το προϊόν της ύλης, πώς μπορεί να μεταβάλει την ύλη; Αφού το ανθρώπινο πνεύμα δεν είναι άλλο από τη λειτουργία του ανθρώπινου οργανισμού και αφού ο οργανισμός αυτός είναι το προϊόν εντελώς υλικό του απεριόριστου αυτού συνόλου αιτίων και αιτιατών, αυτής της αιτιατικότητας (CAUSALITE) που ονομάζουμε φύση, που παίρνει την αναγκαία δύναμη για να μεταβάλλει τη φύση; Ας εξηγήσουμε καλά: ο άνθρωπος δεν μπορεί να σταματήσει μήτε να αλλάξει αυτό το παγκόσμιο ρεύμα των αιτιατών και των αιτίων είναι ανίκανος να τροποποιήσει κάποιο νόμο της φύσης, αφού δεν υπάρχει ο ίδιος και δεν δρα, συνειδητά ή ασυνείδητα, παρά χάρις σ' αυτούς στους νόμους. Να μια θύελλα που πνέει και που στα το κάθε τι στο διάβα της, ωθούμενη από μια δύναμη που της φαίνεται σύμφυτη. Αν μπορούσε να έχει συνείδηση του εαυτού της, θα μπορούσε να πει: «Εγώ, με την ενέργειά μου και με την αυθόρμητη θέλησή μου, θραύω εκείνο που η φύση εδημιούργησε» και θα πλανιότανε.

Είναι βέβαια μια αιτία καταστροφής, αλλά μια αιτία σχετική, αποτέλεσμα μιας ποσότητας άλλων αιτίων δεν είναι παρά ένα φαινόμενο μοιραίως ορισμένο από τη παγκόσμια αιτιατικότητα, από αυτό το σύνολο δράσεων και αντιδράσεων συνεχών, που αποτελεί την φύση.

Το ίδιο για τις πράξεις που μπορούν να εκτελέσουν τα οργανικά όντα, έμψυχα και διανοητικά. Τη στιγμή που γεννιούνται δεν είναι άλλο από προϊόντα: αλλά μόλις γεννηθούν, με όλον που εξακολουθούν να παράγονται και να αναπαράγονται ως το θάνατό τους απ' αυτή την ίδια τη φύση, που τα δημιούργησε, γίνονται με τη σειρά τους αιτίες σχετικώς δράσεις, τα μεν με τη συνείδηση και το αίσθημα του ό,τι κάνουν, καθώς όλα τα ζώα, συμπεριλαμβανόμενου του ανθρώπου, τα άλλα ασυνείδητα, καθώς όλα τα φυτά.

Αλλ' ό,τι και να κάμουν τόσον τα μεν όσο και τα δε δεν είναι άλλο από αιτίες σχετικές, δράσεις μέσα στη φύση και σύμφωνα με τους νόμους της, ποτέ εναντίον της. Ο καθένας δρα σύμφωνα με τις ιδιότητες και τους χαρακτήρες ή τους νόμους που του είναι περαστικά σύμφυτοι, που αποτελούν όλο του το είναι, αλλά που δεν είναι αμετάκλητα προσκολλημένοι στην ύπαρξή του: απόδειξη που όταν πεθαίνει, αυτές οι ιδιότητες, αυτοί οι χαρακτήρες, αυτοί οι νόμοι δεν πεθαίνουν, του επιζούν προσφείς σε νέα όντα και εξ' άλλου δεν έχουν καμιά υπόσταση έξω από αυτό το συγχρονισμό κι αυτή τη διαδοχή πραγματικών όντων, ώστε δεν αποτελούν οι ίδιοι κανένα ον άυλο ή ξεχωριστό, όντες αιωνίως συγκολλημένοι στις μεταλλαγές της ανόργανης ύλης της οργανικής και της ζωώδους, ή μάλλον μη όντας οι ίδιοι άλλο από αυτές τις κανονικές μεταλλαγές του μοναδικού όντος, της ύλης, της οποίας κάθε ον, ακόμα και το πιο διανοητικό, και φαινομενικά το πιο βουλητικό, το πιο ελεύθερο, σε κάθε στιγμή της ζωής του, ό,τι και να σκεφθεί, ό,τι και να επιχειρήσει, ό,τι και να κάνει, δεν είναι παρά ένας αντιπρόσωπος, ένας λειτουργός, ένα όργανο αβουλητικό και μοιραία ορισμένο υπό το παγκόσμιο ρεύμα των αιτίων και των αιτιατών.

Η ενέργεια των ανθρώπων απάνω στη φύση, άλλο τόσο μοιραία ορισμένη από τους νόμους της φύσης όσο κάθε άλλη ενέργεια στον κόσμο, είναι η συνέχεια, πολύ πλάγια αναμιφβόλως, της μηχανικής, φυσικής και χημικής ενέργειας, όλων των ανόργανων όντων σύνθετων και απλών: η συνέχεια πλέον - ευθεία της ενέργειας των φυτών απάνω στο φυσικό τους περιβάλλον - και ή άμεση συνέχεια της ενέργειας επί πλέον και πλέον ανεπτυγμένης και αυτοσυνείδητης όλων των ζωικών ειδών. Η ενέργεια αυτή δεν είναι άλλο πράγματι, παρά η ζωική ενέργεια, αλλά διευθυνόμενη από μια προοδευτική διάνοια, από την επιστήμη· αυτή η προοδευτική διάνοια και αυτή η επιστήμη δεν είναι εξ' άλλου οι ίδιες παρά μια νέα μεταβολή της ύλης μέσα στον άνθρωπο: απ' όπου φαίνεται, πως όταν ο άνθρωπος δρα απάνω στη φύση, είναι ακόμα η φύση που αντιδρά απέναντι του ίδιου εαυτού της. Έτσι βλέπουμε ότι καμιά αποστασία του ανθρώπου απέναντι της φύσης δεν είναι δυνατή.

Ο άνθρωπος δε μπορεί λοιπόν ποτέ να παλαίσει εναντίον της φύσης: κατά συνέπεια δεν μπορεί μήτε να τη νικήσει μήτε να της κυριαρχήσει, ακόμα κι όταν, είπα, επιχειρεί και εκτελεί πράξεις που είναι φαινομενικά οι πιο αντίθετες με τη φύση, υπακούει ακόμα στους νόμους της φύσης. Τίποτα δεν μπορεί να τον αφαιρέσει απ' αυτήν, είναι ο απόλυτός της σκλάβος. Αλλ' αυτή η

σκλαβιά δεν είναι πράγματι σκλαβιά, γιατί κάθε σκλαβιά προϋποθέτει δυο όντα που να υπάρχουν το ένα έξω από τον άλλο, και από τα οποία το ένα είναι υποταγμένο στο άλλο. Ο άνθρωπος δεν είναι έξω από τη φύση, μη όντας ο ίδιος παρά φύση: άρα δεν μπορεί να είναι ο σκλάβος της.

Ποια είναι λοιπόν η σημασία των λέξεων: πολεμάν, κυριαρχείν τη φύση; Εδώ κείται μια αιώνια παρανόηση που έχει την εξήγησή της στη διπλή έννοια που συνήθως αποδίδουμε στη λέξη φύση. Τη μια φορά τη θεωρούμε σαν το παγκόσμιο σύνολο των πραγμάτων και των όντων, καθώς και των φυσικών νόμων εναντίον της φύσης, με αυτή την έννοια, είπα, δεν μπορεί να υπάρξει πάλι· αφού περιβάλλει και περικλείει το παν είναι η απόλυτη παντοδυναμία, το μοναδικό ον. Την άλλη φορά, εννοούμε με τη λέξη φύση το σύνολο κατά περισσότερο η λιγότερο ολιγοστεμμένο, των φαινομένων, των πραγμάτων και των όντων που περιβάλλουν τον άνθρωπο, με μια λέξη τον εξωτερικό του κόσμο. Εναντίον αυτής της εξωτερικής φύσης, η πάλι είναι όχι μόνον δυνατή, είναι μοιραία αναγκαία, μοιραία επιβεβλημένη από την παγκόσμια φύση σε κάθε τι που ζει, σε κάθε τι που υπάρχει· διότι κάθε ον που υπάρχει και που ζει, καθώς το παρατήρησα ήδη, φέρνει μέσα του το διπλό αυτό νόμο: 1ο να μη μπορεί να ζήσει έξω από το φυσικό του περιβάλλον ή τον εξωτερικό του κόσμο· 2ο να μη μπορεί να διατηρηθεί σ' αυτόν παρά υπάρχοντας, ζώντας εις βάρος του, παλαίοντας συνεχώς εναντίον του. Ωστε είναι αυτό τον κόσμο, ή αυτή τη φύση την εξωτερική, που ο άνθρωπος, οπλισμένος με ιδιότητες και χαρακτήρες που τον επροίκισεν η παγκόσμια φύση, μπορεί και οφείλει να νικήσει, μπορεί και οφείλει να κυριαρχήσει· γεννημένος σε μια εξάρτηση στην αρχή σχεδόν απόλυτη αυτής της εξωτερικής φύσης, οφείλει να την υποτάξει με τη σειρά του και να κατακτήσει απέναντί της την ίδια του ελευθερία και την ανθρωπότητά του.

Πριν από κάθε πολιτισμό και κάθε ιστορία, σε μια εποχή άκρως απομακρυσμένη και κατά τη διάρκεια μιας περιόδου χρόνου που μπορεί να διήρκεσε δε ξέρει κανείς πόσες χιλιάδες χρόνια, ο άνθρωπος δεν υπήρξε τίποτα στην αρχή παρά ένα άγριο κτήνος μέσα σε τόσα αλλά άγρια κτήνη, - ένας γορίλλας ίσως, ή ένας συγγενής πολύ στενός του γορίλλα. Ζώο κρεοφάγο, ή μάλλον παμφάγο, ήταν βέβαια πλέον φαγάδικος, πλέον σκληρός, πλέον ωμός από τους εξαδέλφους του άλλων ειδών. Κατέστρεφε καθώς εκείνα και εργαζόνταν καθώς εκείνα. Τέτοια υπήρξε η περίφημη αυτή κατάσταση της αθωότητας, που μας εγκωμιάζουν όλες οι θρησκείες, η ιδεώδης κατάσταση που τόσον την επαίνεσε ο Ζαν Ζακ Ρουσό. Τι τον έβγαλε από αυτόν τον ζωικό παράδεισο; Η προοδευτική του διάνοια που επεδίδετο φυσικά, αναγκαστικά και μεταβατικά στη ζωική του εργασία. Αλλά σε τι συνίσταται η πρόοδος της ανθρώπινης διάνοιας; Από την τυπική άποψη συνίσταται προ πάντων στην πιο αναπτυγμένη συνήθεια του σκέπτεσθαι και αποκτάται με την εξάσκηση της σκέψης και στη συνείδηση πιο ακριβή και πιο διαυγή της ίδιας ενέργειας. Αλλά κάθε τι που είναι τυπικό δεν αποκτά μια πραγματικότητα οποιαδήποτε παρά σχετιζόμενο με το αντικείμενό του: και ποιο είναι το αντικείμενο αυτής της τυπικής ενέργειας που ονομάζουμε ή σκέψη; Ο πραγματικός κόσμος. Η ανθρώπινη διάνοια δεν αναπτύσσεται, δεν προοδεύει παρά με τη γνώση των πραγμάτων και των πραγματικών γεγονότων με τη μελετημένη παρατήρηση και με την εξακρίβωση επί πλέον, και πλέον πλήρη και λεπτομερή των σχέσεων που υπάρχουν αναμεταξύ τους, και της κανονικής συνέχειας των φυσικών φαινομένων, των διαφόρων τάξεων της εξέλιξής τους, ή, με μια λέξη, όλων των νόμων που τους είναι ίδιοι. Μια που ο άνθρωπος απέκτησε τη γνώση αυτών των νόμων, στους οποίους υπόκεινται όλες οι πραγματικές ύπαρξεις, συμπεριλαμβανόμενης και της δικής του, διδάχθηκε κατ' αρχήν να προβλέπει μερικά φαινόμενα, πράγμα που του επιτρέπει να προλαβαίνει ή να προφυλάσσεται έναντι εκείνων των συνεπειών τους που θα μπορούσαν να του είναι δυσάρεστες ή βλαβερές. Επί πλέον, αυτή η γνώση των νόμων που προηγούνται στην εξέλιξη των φυσικών φαινομένων, εφαρμοσμένη στη μυώδη εργασία του και στην αρχή καθαρά ενστικτώδης και ζωική, του επιτρέπει με τον καιρό να ωφελείται από αυτά τα ίδια φυσικά φαινόμενα και από όλα τα πράγματα των οποίων το σύνολο αποτελεί τον εξωτερικό κόσμο και τα οποία του ήταν στην αρχή τόσον εχθρικά, μα, που χάρη σ' αυτή την επιστημονική κλεψιά, τείνουν στο να συμβάλλουν γενναία στη πραγματοποίηση των σκοπών του.

Για να δώσω ένα παράδειγμα πολύ απλό, έτσι είναι που ο άνεμος, που στην αρχή τον έσπαγε με την πτώση των δέντρων που ξερίζωνε με τη δύναμή του, ή που αναποδογύριζε την άγρια καλύβα του, υποχρεώθηκε αργότερα να αλέσει το στάρι του. Έτσι είναι που ένα από τα στοιχεία τα

πιο καταστρεπτικά, το πυρ, με τρόπο διευθετημένο, έδωσε στον άνθρωπο, μια ζεστασιά ευεργετική και μια τροφή λιγότερο άγρια, πιο ανθρώπινη. Έχει παρατηρηθεί πως οι μαϊμούδες οι πιο έξυπνες, όταν η φωτιά αναφτεί, ξέρουν να την πλησιάσουν για να ζεσταθούν, αλλά καμιά απ' αυτές δεν κατόρθωσε ποτέ ν' ανάψει μια ή ίδια, ούτε καν να την διατηρήσει, ρίχνοντας νέα ξύλα. Είναι αναμφισβήτητο επίσης πως πολλοί αιώνες πέρασαν, προτού ο άνθρωπος, άγριος και τόσο λίγο έξυπνος όσον οι μαϊμούδες, μάθει την τέχνη αυτή την τόσο στοιχειώδη σήμερα, τόσο κοινή και συγχρόνως τόσο πολύτιμη να συδαβλίζει και να χειρίζεται τη φωτιά για τη δική του χρήση. Γι' αυτό και οι αρχαίες μυθολογίες δεν έλειψαν από του να αποθεώσουν τον άνθρωπο ή μάλλον τους ανθρώπους που ε γνώρισαν οι πρώτοι να το χρησιμοποιήσουν. Και, γενικότερα, οφείλομε να υποθέσουμε πως οι τέχνες οι πιο απλές, και που αποτελούν σήμερα τις βάσεις της οικιακής οικονομίας των πληθυσμών των λιγότερο πολιτισμένων στοίχισαν μεγάλες προσπάθειες εφεύρεσης στις πρώτες γενεές των ανθρώπων. Αυτό εξηγεί την απελπιστική βραδύτητα της ανθρώπινης εξέλιξης κατά τους πρώτους αιώνες της ιστορίας, σε σύγκριση με τη ταχεία σημερινή εξέλιξη.

Τέτοιος λοιπόν είναι ο τρόπος με τον οποίον ο άνθρωπος μετέβαλε και εξακολουθεί να μεταβάλλει, να νικά και να κυριαρχεί το περιβάλλον του, την εσωτερική φύση. Είναι, με μια επανάσταση εναντίον των νόμων της παγκόσμιας φύσης, η οποία, περιλαμβάνει κάθε τι που υπάρχει, αποτελεί επίσης τη φύση του; Το εναντίον, είναι με τη γνώση και τη παρατήρηση τη πιο σεβάσμια και την πιο ακριβόλογη αυτών των νόμων που φθάνει, όχι μόνον να απελευθερωθεί από το ζυγό της εξωτερικής φύσης, αλλ' ακόμα και να την υποτάξει, τουλάχιστον εν μέρει, με τη σειρά του.

Αλλ' ο άνθρωπος δεν αρκείται σ' αυτή τη δράση απάνω στη φύση την καθαρά εξωτερική. Όντας μια διάνοια, ικανή να συλλάβει αφηρημένα το ίδιο του σώμα και την ίδια του προσωπικότητα, και να τα θεωρήσει σαν ένα αντικείμενο εξωτερικό, ο άνθρωπος, πάντα ωθούμενος από μιαν ανάγκη σύμφυτη στο είναι του, εφαρμόζει τον ίδιο τρόπο, την ίδια μέθοδο, για να τροποποιήσει, διορθώσει, τελειοποιήσει τη φύση του. Υπάρχει ένας φυσικός ζυγός εσωτερικός τον οποίον ο άνθρωπος οφείλει επίσης να απωθήσει. Ο ζυγός αυτός του παρουσιάζεται στην αρχή με τη μορφή των ατελειών και των αδυναμιών του ή και ακόμη των ατομικών του ασθενειών, τόσο σωματικών, όσο πνευματικών και ηθικών κατόπιν υπό την πιο γενική μορφή της κτηνωδίας του ή της ζωωδίας του, παραβαλλόμενη με την ανθρωπότητά του, η τελευταία αυτή πραγματοποιούμενη μέσα του βαθμιαία, με την ομαδική ανάπτυξη του κοινωνικού περιβάλλοντος.

Για να πολεμήσει αυτή την εσωτερική σκλαβιά, ο άνθρωπος δεν έχει επίσης άλλο μέσον από την επιστήμη των φυσικών νόμων που διευθύνουν την ατομική του εξέλιξη και την ομαδική του, και από την εφαρμογή αυτής της επιστήμης τόσοσιν εις την ατομικήν του ανατροφήν (χάρις εις την υγιεινή, τη γυμναστική του σώματός του, των παθών του, του πνεύματός του και της θέλησής του, και χάρις σε μια μάθηση ορθολογική) όσον εις την διαδοχικήν αλλαγή του κοινωνικού καθεστώτος. Διότι όχι μόνον ο ίδιος, σαν άτομο, αλλά το κοινωνικόν του περιβάλλον ολόκληρο, αυτή η ανθρώπινη κοινωνία της οποίας είναι το άμεσον προϊόν, δεν είναι με τη σειρά της, τίποτε άλλο από ένα προϊόν της παγκόσμιας και παντοδύναμης φύσης, εξ ίσου και κατά τον ίδιο τρόπο με τις μυρμηγκιές, τις κυψέλες, τις δημοκρατίες των καστόρων και όλα τα άλλα είδη των ζωικών συνεταιρισμών και το ίδιο που αυτοί οι συνεταιρισμοί αναμφισβήτητα σχηματίστηκαν και ζουν ακόμα σήμερα σύμφωνα με νόμους φυσικούς που τους είναι ιδιάζοντες, το ίδιο η ανθρώπινη κοινωνία, σε όλες τις φάσεις της ιστορικής της εξέλιξης, υπακούει, χωρίς να παίρνει είδηση η ίδια του πράγματος, το συχνότερο, σε νόμους πού είναι άλλο τόσο φυσικοί όσον οι νόμοι που διευθύνουν ζωικούς συνεταιρισμούς, αλλ' από τους οποίους μέρος τουλάχιστον της είναι αποκλειστικώς σύμφυτοι. Ο άνθρωπος, από όλη του τη φύση τόσοσιν εξωτερική όσο και εσωτερική, δεν είναι άλλο από ένα ζώο το οποίο, μόνο χάρη σε μιαν οργάνωση πιο τέλεια του εγκεφάλου του, είναι προικισμένο με μια πιο μεγάλη δόση διάνοιας και συναισθημάτων από τα ζώα των άλλων ειδών. Αφού λοιπόν η βάση του ανθρώπου, σαν άτομο είναι τελείως ζωική, εκείνη της ανθρώπινης κοινωνίας δεν μπορεί να είναι άλλο από ζωώδης επίσης. Μόνον, επειδή η διάνοια του ανθρώπου-άτομο είναι προοδευτική, η οργάνωση της κοινωνίας αυτής πρέπει να είναι επίσης. Η πρόοδος είναι ακριβώς ο φυσικός θεμελιώδης νόμος και αποκλειστικώς σύμφυτη με την ανθρώπινη κοινωνία.

Αντιδρώντας λοιπόν ενάντια στον εαυτό του και ενάντια στο κοινωνικό του περιβάλλον, του οποίου είναι καθώς το είπα, το άμεσον προϊόν, ο άνθρωπος, ας μη το ξεχνάμε ποτέ, δεν κάνει άλλο παρά να υπακούει ακόμα σε νόμους της φύσης που του είναι ίδιοι, και που ενεργούν μέσα του με μια αλύγιστη και ακαταμάχητη ανάγκη. Τελευταίο προϊόν της φύσης απάνω στη γη, ο άνθρωπος συνεχίζει, για να πω έτσι, με την ατομική του και κοινωνική του εξέλιξη, το έργο της, τη δημιουργία, την κίνηση και τη ζωή. Οι σκέψεις του και οι πράξεις του οι πιο έξυπνες, οι πιο αφηρημένες, και κατά τούτο, οι πιο απομακρυσμένες από κείνο που κοινώς καλούμε φύση, δεν είναι άλλο από νέες δημιουργίες της και εκδηλώσεις. Απέναντι αυτής της παγκόσμιας φύσης, ο άνθρωπος δεν μπορεί λοιπόν να έχει καμμιά σχέση εξωτερική μήτε σκλαβιάς, μήτε πάλης, διότι φέρνει μέσα του αυτήνε τη φύση και δεν είναι τίποτα έξω απ' αυτήν. Άλλα μελετώντας τους νόμους της, συνταυτιζόμενος με κάποιο τρόπο μαζί τους, μεταβάλλοντάς τους με ένα τρόπο ψυχολογικό, ίδιο στον εγκέφαλό του, σε ιδέες και πεποιθήσεις ανθρώπινες, ελευθερώνεται από το τριπλό ζυγό που του επιβάλλουν εν πρώτοις η εξωτερική φύση, κατόπιν η ίδια του φύση ατομική εσωτερική, και τέλος η κοινωνία της οποίας είναι το προϊόν.

* * *

Ύστερα απ' όλα όσα είπα, μου φαίνεται φανερό πως καμμιά επανάσταση εναντίον εκείνου που ονομάζω η αιτιατικότητα (CAUSALITE) ή η παγκόσμια φύση δεν είναι δυνατή στον άνθρωπο: τον περικλείει, τον εισχωρεί άλλο τόσο έξω απ' αυτόν όσο και μέσα του, αποτελεί το είναι του. Επαναστατώντας εναντίον της θα επαναστατούσε εναντίον του ίδιου εαυτού του.

Είναι φανερό πώς είναι αδύνατο στον άνθρωπο να συλλάβει και μόνον την αδύνατη σκέψη ή να αισθανθεί την ανάγκη μιας τέτοιας επανάστασης, αφού, μη υπάρχοντας έξω από τη παγκόσμια φύση και φέροντάς την μέσα του, βρισκόμενος σε κάθε στιγμή του βίου του σε πλήρη ταυτότητα μαζί της, δεν μπορεί να θεωρηθεί μήτε να αισθανθεί τον εαυτόν του απέναντι της σαν ένα σκλάβο. Το εναντίον, μιλώντας και οικειοποιούμενος, για να πω έτσι, με τη σκέψη τους αιώνιους νόμους αυτής της φύσης, — νόμους που εκδηλώνονται εξ ίσου και σε ό,τι αποτελεί τον εξωτερικό του κόσμο και στην ίδια του ατομική ανάπτυξη: σωματική, πνευματική και ηθική, — είναι που κατορθώνει να αποσεισει βαθμηδόν το ζυγό της εξωτερικής φύσης, εκείνων των φυσικών του ατελειών, και καθώς θα το δούμε αργότερα, εκείνο μιας κοινωνικής οργάνωσης εξουσιαστικά συνταγμένης.

Αλλά τότε πώς μπόρεσε να αναβλύσει μέσα στο ανθρώπινο πνεύμα αυτή η ιστορική σκέψη του χωρισμού του πνεύματος από την ύλη; Πώς ο άνθρωπος κατόρθωσε να συλλάβει αυτή την αδύνατη προσπάθεια, τη γελοία, αλλ' επίσης ιστορική, μιας επανάστασης εναντίον της φύσης; Αυτή η σκέψη και αυτή η προσπάθεια είναι σύγχρονες της ιστορικής δημιουργίας της ιδέας του θεού· υπήρξε το αναγκαίο συμπέρασμά της. Ο άνθρωπος δεν εννόησε στην αρχή με τη λέξη «φύση» παρά ό,τι ονομάζουμε φύση εξωτερική, συμπεριλαμβανομένου του σώματός του· και εκείνο που ονομάζουμε η παγκόσμια φύση, το ονόμασε «θεός»· από τότε οι νόμοι της φύσης κατέστησαν, όχι νόμοι σύμφυτοι, αλλ' εκδήλωσες της θείας θέλησης, εντολές του θεού, επιβεβλημένες, στη φύση και στον άνθρωπο. Κατόπιν, ο άνθρωπος, παίρνοντας το μέρος αυτού του θεού που δημιούργησε ο ίδιος, εναντίον της φύσης και εναντίον του ίδιου εαυτού του, κήρυξε την επανάσταση εναντίον της και θεμελίωσε έτσι την πολιτική του και κοινωνική του σκλαβιά.

Τέτοιο υπήρξε το ιστορικό έργο όλων των θρησκευτικών δογμάτων και λατρειών.

* * *

ΣΗΜ.

Το Ζωϊκότητα και Ανθρωπότης, που δημοσιεύσαμε είναι ένα απλό απόσπασμα από ένα έργο του Μπακούνιν που έχει σαν τίτλο: CONSIDERATIONS PHILOSOPHIQUES SUR LE FANTOME DIVIN, SUR LE MONDE REEL ET SUR L' HOME (1). Η κεντρική σκέψη όλου αυτού του έργου είναι η έξης, όπως την εκθέτει, αλλού ο ίδιος ο συγγραφέας:

«Τρία στοιχεία ή, αν θέτε, τρεις θεμέλιες αρχές αποτελούνε τους κυρίους όρους όλης της ανθρώπινης εξέλιξης, στην ιστορία, τόσον ατομικής όσο και ομαδικής: 1^ο η ανθρώπινη ζωϊκότητα, 2^ο η σκέψη και 3^ο η επανάσταση. Στην πρώτη ανταποκρίνεται τέλεια, η ιδιωτική και η κοινωνική οικονομία· στη δεύτερη η επιστήμη· στην τρίτη η ελευθερία» (2).

Ας σημειώσουμε απλά ότι η αντίληψη αυτή της ιστορίας είναι πολύ πιο πλατυά από κείνη του Καρλ Μαρξ την οποίαν ακριβώς ο Μπακούνιν πολεμά σ' εκείνο που έχει το απόλυτο, σαν θεωρία.

(1) Φιλοσοφικές θεωρήσεις για το θείο φάντασμα, τον πραγματικό κόσμο και τον άνθρωπο.

(2) Θεός και κράτος σελ. του κειμένου 15 έκδ. Διεθν. Βιβλιοθήκης.